

გიორგი გოგოლაშვილი, თამარ ლომთაძე

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,

არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

თბილისი, საქართველო

giorgigogolashvili@rambler.ru; tamrikolomtadze@yahoo.com

<https://doi.org/10.52340/lac.2023.08.23>

მიგრაციული დიალექტიზმები ქუთაისელ და ონელ ებრაელთა მეტყველებაში¹

(საკითხის დასმისათვის)

დასავლეთ საქართველოში მცხოვრებ ქართველ ებრაელთა მეტყველებაში, კერძოდ ქუთაისელი და ონელი ებრაელების ქართულში, დადასტურდა მო- ზმნისწინის ა ხმოვნაანი ვარიანტი მა-:

მაგალითები ქუთაისელ ებრაელთა მეტყველებიდან:

მე კარქი მეგონაო და არ *გამამადგაო*;

მაიარეთ ქვეყანა და გაიგეთ ვინ აკლია ამ ჩემ სუფრას;

გაიფიქრა უცფათა - ალბათაო *მამიკლესო* სიძეებიო;

არაფერ სიკეთეს არ *მამასწრო*;

ესროლა ტყვია, *მამკლა* და ჩემი სიხარული ოხრათ დამარჩინა;

რაბიმ უპასუხა: არც *გამამიკითხია*, არც თორაზე დამიხედებია მაგის თაობაზე;

რა *მამივიდაო*, რომა სულ ამისთანა არეულ სიძმრებ ვნახულობო;

აი აგერ სხვა სახენწიფომ ომი *გამამიცხადა*;

ნება *მამეცით* რომა, დაწეპილი იყოს ;

დღეიდან *გამამიყენე*, იცოდე;

ახლა კი *გამამიგ ზანაო* ღმერთმაო თავისი ბოლო ხაზინიდგანაო;

ამა და ამ მისამართზე *წამამილეო*, თითონ ფეხდაფეხ გაყვა მუშასა...

მაგალითები ონელ ებრაელთა მეტყველებიდან:

„ გათენდა დილა. დაინახა ღია თავი გვერდში. უთხრა, რატო *მამატყუეო*“;

„ ხოლო ბინიამინი უნდა *ჩამამიყვანეთო* და სიძართლე თუ გაქვენო, ამითი დავამტკიცებო“;

„ მე ვარ თქვენი ძმა იოსებიო, რომენიც გამყიდეთო და არ შეგრცხვეთაო,

მამაჩემი *ჩამამიყვანეთო*“...

ქუთაისელ და ონელ ებრაელთა გარემომცველი ქართული დიალექტური სივრცისათვის, ერთი მხრივ, ქვემო იმერულისათვის (ქუთაისელ ებრაელთა მეტყველების შემთხვევაში) და, მეორე მხრივ, რაჭულისათვის (ონელ ებრაელთა მეტყველების შემთხვევაში) მა- ვარიანტი ზმნისწინისა უცხოა... ეს ფაქტი თავისთავად კითხვას აჩენს და ინტერესს აღძრავს.

¹ ნაშრომი შესრულებულია შოთა რუსთაველის ოვნივერსიტეტის ფონდის მიერ დაფინანსებული საგრანტო პროექტის „ქართველ ებრაელთა მეტყველების სტატუსი და მისი ადგილი ქართველურ ენობრივ სივრცეში“ (N RF 21- 4768) ფარგლებში.

რატომ მიგვაჩნია მნიშვნელოვნად ამ ფაქტზე ყურადღების გამახვილება? რით არის საინტერესო ქუთაისელ და ონელ ებრაელთა მეტყველებაში დადასტურებული მა- ვარიანტი ზმნისწინისა?

მცირე გრამატიკული ექსკურსი: გავიხსენოთ: ქართული დიალექტების დაჯგუფება აღმოსავლურ და დასავლურ კილოებად არ არის მხოლოდ გეოგრაფიულ პრინციპზე დაფუძნებული: „აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს დიალექტებად განდასება, რასაკვირველია, გეოგრაფიულ პრინციპს ეყრდნობა, მაგრამ ამას იმავდროულად მხარს უჭერს ენობრივი ნიშან-თვისებანიც. თითოეულ ამ ჯგუფში შემავალი დიალექტები ფონეტიკური, გრამატიკული და ლექსიკური თვალსაზრისით მეტ-ნაკლებად საერთო ტენდენციით ხასიათდებიან“ [13; 5].

ერთ-ერთი ასეთი განმასხვავებელი ენობრივი ფაქტი მო- და შე- ზმნისწინთა ა-ხმოვნის ვარიანტებია. ჩვენ ამჯერად მო-/მა- ზმნისწინი გვინტერესებს.

მო- /მა- ფონეტიკური ვარიანტები ის ენობრივი ფაქტებია, რომლებიც აღმო-სავლურ და დასავლურ დიალექტებს გამიჯნავს (მიიჩნევა, რომ **მა-** აღმოსავლური ვარიანტია)... ჩვენთვის ამჯერად უფრო მეტად საინტერესოა ის ფაქტი, თუ როგორია ამ ვარიანტთა ურთიერთმიმართება ისტორიული თვალსაზრისით (ანუ: ისტორია და სტატუსი **მა-** ვარიანტისა).

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს თვალსაზრისი, რომ ამ ვარიანტთაგან ამოსავალია ა-ხმოვნის ვარიანტი, მისგან ადრეულ ეტაპზე ფონეტიკურ ნიადაგზე არის მიღებული ო-ხმოვნის ვარიანტი [6; 10; 7; 2]. იქ, სადაც გვაქვს **მა-** ვარიანტი, შენარჩუნებულია პირველადი ვითარება (მაგალითად ხევსურულში), ანდა ფონეტიკური გარემოს ხელშეწყობით აღდგენილია ამოსავალი ვითარება (ვთქვათ, ქართლ-კახურში...) [3].

ერთი ფაქტიც გავიხსენოთ: ხმოვანკომპლექსების ფონეტიკურ პროცესთა ინტენსიობა იზდება აღმოსავლეთიდან დასავლეთსაკენ – ყველაზე სუსტი ეს პროცესები არის ხევსურულში; ხოლო ძლიერი – აჭარულში [3]. ამავე ნაშრომში გამოთქმულია აზრი, რომ „ძველ ქართულშივე არსებობდა პარალელური ვარიანტები **მა-//მო- . ა** - ხმოვნის ვარიანტები გავრცელებული იყო ერთ არეალში (დიალექტსა თუ დიალექტურ ჯგუფში); სავარაუდოდ, აღმოსავლურ ან ჩრდილო-აღმოსავლურ არეალში; ხმოვანმონაცვლეობა **ა > ო** და, შესაბამისად, ო-ხმოვნის ვარიანტი გავრცელებული იყო მეორე არეალში (დიალექტსა თუ დიალექტურ ჯგუფში); სავარაუდოდ, დასავლურ ან სამხრულ-დასავლურ არეალში [3]; სალიტერატურო ენა დაემყარა ო-ხმოვნის ვარიანტის მქონე დიალექტს; ა-ხმოვნის დარჩა მთელი ისტორიის მანძილზე (დღემდე) დიალექტურად... იგი ფაქტობრივ აღმოსავლურ და დასავლურ დიალექტთა ურთიერთგამიჯვნის ერთ-ერთ ფაქტორად იქცა...

რა კავშირშია ყოველივე ეს ქუთაისელ და ონელ ებრაელთა მეტყველებაში დადასტურებულ **მა-** ზმნისწინთან?

ფაქტია: **მა-** აღმოსავლური დიალექტური ვარიანტია...

გავიხსენოთ ებრაელთა საქართველოში მოსვლისა და განსახლების ისტორია: ებრაელები საქართველოში შემოდიან ეტაპობრივად:

I ნაკადი – ნაბუქოდონოსორის მიერ იერუსალიმის დარბევის შემდეგ, ძვ. წ. VI საუკუნეში.

II ნაკადი – ქართლში მივიდა ძვ. წ. 169 წ. ბარ-კოხბას აჯანყების დამარცხების შემდეგ.

III – ებრაელების ახალი ტალღა საქართველოში გაჩნდა ახ. წ. I საუკუნეში [12; 9].

შეჯამება: საქართველოში ებრაელთა შემოსვლები შემდგომად გაგრძელდა, მაგალითად, XIX და XX საუკუნის დასაწყისში [8], თუმცა ჩვენთვის ამ შემთხვევაში უძველესი მიგრაციებია საყურადღებო.

ებრაელები თავდაპირველად დასახლდნენ მცხეთასა და მის შემოგარენში; შემდეგ გაიფართოვეს საცხოვრებელი არეალი აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოში [8].

ებრაელთა **დასავლეთ საქართველოში გადასვლა** და იქ ებრაელთა თემების ჩამოყალიბება XIII საუკუნიდან იწყება (მონღოლთა ბატონობის პერიოდიდან [9]).

ისტორიკოსები გახაზავენ, რომ საქართველოში მცხოვრებმა ებრაელებმა ადრევე შეითვისა ქართული ენა და ქართული ადათ-წესები. ხდება გარკვეულწილად შერწყმა და შეგუება გარემომცველ დიალექტურ სივრცესთან: ქუთაისელი ებრაელებისა – ქუთაისურ ქართულთან, რაჭველი ებრაელებისა – რაჭულ დიალექტთან... თუმცა არის სურვილი გარემომცველი დიალექტური სივრცისაგან გამიჯვნისა; **ურთიერთგამიჯვნისათვის ებრაული თემი ისევ ქართულ ენობრივ ფაქტებს იყენებს**. ჩვენ გვქონდა შესაძლებლობა, გვესაუბრა ისეთ შემთხვევაზე, როცა იმერულში არსებული პარალელური ფორმათაგან მოხდა ვარიანტთა („გენაცვალე“ // „დაგენაცვალე“) გადანაწილება: „დაგენაცვალე“ ებრაელებმა „დაისაკუთრეს“ [4].

სხვა ვითარებაა **მა-** ზმნისწინის შემთხვევაში:

აღმოსავლეთ საქართველოდან გადასულმა ებრაელებმა აღმოსავლური დიალექტური ვარიანტი (**მა-**), რომელიც, როგორც ითქვა, უცხოა დასავლური ქართული-სათვის, გადაიტანეს და ეს ელემენტი გამოიყენეს ეთნოლექტის (ებრაელთა ქართულ-ლის) გასამიჯნავად გარემომცველი ქართული ნაირსახეობისაგან – ერთ შემთხვევაში ქუთაისური მეტყველებისაგან და მეორე შემთხვევაში რაჭული დიალექტი-საგან.

შეჯამება: საბედნიეროდ, გვაქვს ქუთაისელ და რაჭველ ებრაელთა მეტყველების ადრინდელი ჩანაწერები; არსებობს სხვა ებრაულ თემთა მეტყველების ნიმუშებიც მოგვიანო პერიოდისა, მაგრამ საკითხის დასმისათვის ჩვენ ორი თემის მონაცემი გამოვიყენეთ, სადაც ებრაელები საკმაოდ ხანგრძლივ და კომპაქტურ დასახლებებს ქმნიდნენ.

დასკვნა: ებრაელთა ქართულისა და ადგილობრივი დიალექტური მეტყველებათა ურთიერთგამიჯვნის მიზნით აღმოსავლეთ საქართველოდან მიგრირებულმა ქართველმა ებრაელებმა ქუთაისურ და რაჭულ გარემოში შეინარჩუნეს აღმოსავლური ქართულისათვის ნიშანდობლივი **მა-** ვარიანტი ზმნისწინისა; ადგილობრივი ქართული მეტყველებისაგან გასამიჯნავად გამოიყენეს ისევ ქართული ენობრივი ფაქტი, ოღონდ სხვა რეგიონისათვის დამახასიათებელი...

ამგვარ ენობრივ ფაქტს ვუწოდებთ **მიგრაციულ დიალექტიზმს**...

შეჯამება: ტერმინი **მიგრაციული დიალექტიზმი** გამოიყენება „ებრაელთა ენების“ შედარებით ლინგვისტიკაში [11; 14; 1].

მიგრაციული დიალექტიზმის ცნებისა და ტერმინის შემოტანა, ვფიქრობთ, საჭიროა ქართული დიალექტური სივრცის აღწერისათვისაც; მოგეხსენებათ: ქართული ენობრივი სივრცის სირთულესა და მრავალფეროვნებას შიდა მიგრაციებიც განსაზღვრავს; ვგულისხმობთ რომელიმე ქართული ეთნიკური დიალექტის წარმომადგენელთა სხვა ისტორიულ ტერიტორიაზე ჩასახლებას (მაგალითად მთიულეებისა კახეთსა თუ სამცხე-ჯავახეთში და მისთანანი); თავად ეს ფაქტი – მიგრირებულნი ადგილობრივ დიალექტურ სივრცეს რით ამდიდრებენ, რას ინარჩუნებენ და ამკვიდრებენ – საკვლევეია....

ქუთაისელ და ონელ ქართველ ებრაელთა მეტყველებისათვის დამახასიათებელმა განხილულმა შემთხვევამ ამგვარი ფიქრის სტიმული მოგვცა...

ლიტერატურა:

1. **ბარ-აშერი 2002** – Bar-Asher, M, 2002, ‘Behinot Beheker Leshonot Hayehudim Vesifruyotehem’, Pe’amim 93, pp. 77–89.
2. **გოგოლაშვილი 1974** – გ. გოგოლაშვილი, ზმნისწინისეულ ხმოვანთა ცვლასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი დიალექტებში: სმამ, 1974, ტ. 75, N 3
3. **გოგოლაშვილი 2000** – გ. გოგოლაშვილი, ისტორიული დიალექტოლოგიის საკითხები. I. მა- და შა- ზმნისწინთა შესახებ ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, X, თბილისი, 2000.
4. **გოგოლაშვილი, ლომთაძე 2020** – გ. გოგოლაშვილი, თ. ლომთაძე, ქუთაისელ ებრაელთა მეტყველების ერთი თავისებურება და მასთან დაკავშირებული საკითხები: ქართველური ენათმეცნიერება, კრებული VII- VIII, 2019-2020,
5. **გოგოლაშვილი 2020** – გ. გოგოლაშვილი, ქართული ენის დიალექტების აღმოსავლურად და დასავლურად განდასების ერთი ლინგვისტური პრინციპისათვის: მე-40 რესპუბლიკური დიალექტური სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი, 2020
6. **დეეტერსი 1930** – G. Deeters, Das kHartvelische verbum, Leipzig, 1930
7. **კაჭარავა 1973** – გ. კაჭარავა, სადავო ფორმის მქონე ერთი ზმნისწინის აგებულებისათვის ქართულში: პუშკინის სახ. პდ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. 25, თბილისი, 1973
8. **ლომთაძე 2020** – თ. ლომთაძე, საქართველოს ებრაელთა ენობრივი რეპერტუარი: იკე, XLVIII, თბილისი, 2020
9. **მამისთვალაშვილი 1995** – ე. [მამისთვალაშვილი](#), ქართველ ებრაელთა ისტორია, თბილი10.სი., 1995
11. **მარტიროსოვი 1958** – ა. მარტიროსოვი, ზმნისწინის შედგენილობა და მათი პირველადი ფუნქციები ქართულში: იკე, V, 1958
12. **სარა ბენორი 2008** – Sarah Bunin Benor 2008, Towards a New Understanding of Jewish Language in the Twenty-First Century, Religion Compass 2/6 (2008): 1062–1080, 10.1111/j. 1749-8171.2008.00108.
13. **ჭიჭინაძე 1999** – ზ. [ჭიჭინაძე](#), ქართველი ებრაელები საქართველოში, თბილისი., 1990
14. **ჯორბენაძე 1989** – ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, 1989
15. **ჰარი 2004** – Hary, B, 2004, ‘Jewish Languages, Are They Sacred?’ in P Bádenas de la Peña, S Torallas Tovar, ER Luján and MA Gallego (eds.), Lenguas en contacto de la Antigüedad a la Edad Media, pp. 225–44, CSIC, Madrid, Spain.

Giorgi Gogolashvili, Tamar LomTadze

Tbilisi Georgia

Displaced Dialectisms in the Speech of Kutaisi and Oni Jews

Abstract

In the speech of the Georgian Jews living in Western Georgia, in particular, in the speech variety spoken by Kutaisi and Oni Jews **მა-** (**ma-**) variant of the verb prefix **მო-** (**mo-**) can be found while the use of **მა-** (**ma-**) variant is not characteristic of the surrounding/neighborling dialect varieties (Lower Imeretian in case of the speech of Kutaisi Jews and Rachian in case of the the speech of Oni Jews).

The first Jews settled in Mtskheta and its surroundings, followed by the expansion of their residential area in Eastern and Southern Georgia. They **migrated to Western Georgia** and established Jewish communities there **much later**.

In order to distinguish between the Jewish variety of Georgian as spoken by them and local dialect varieties, the displaced Georgian Jews preserved the **ძს-** (**ma-**) variant of the verb prefix peculiar to Georgian as spoken in Eastern Georgia in Kutaisi and Racha Linguistic environments. In other words, they used a distinctive feature of the Georgian language as spoken in another region to differentiate between their speech and local speech varieties. This kind of linguistic fact/phenomenon can be referred to as **displaced dialectism**.